

УДК 159.923

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ

Карбованець Олена Іванівна
м.Ужгород

Психолого-педагогічні основи формування знань, розглянуті у статті визначають напрями і вимоги до покращення знань особистості. Систематизовано літературні дані щодо психологічних й педагогічних основ формування знань. Охарактеризовано основні поняття дослідження. Визначено, що успішне формування знань передбачає оволодіння необхідними прийомами мислення. Дотримання психолого-педагогічних положень у навчанні відбувається за наявності сприятливих умов для їх поступового розвитку в процесі пізнання.

Ключові слова: психологія, педагогіка, знання, формування, засвоєння знань

Розбудова української державності ставить перед освітою нові завдання щодо підвищення якості знань, яких людина набуває в процесі становлення фахівцем. У зв'язку з цим особливою актуальності набуває проблема вивчення психолого-педагогічних засад формування знань, яка обумовлена стрімким історичним розвитком суспільства, що суттєво впливає на рівень, розвиток, уточнення і форми передачі знань.

Аналітико-пошукова робота з проблеми, що розглядається, дозволила встановити, що основні аспекти формування знань розглянуті у працях В.П.Безпалька, Д.Н.Богоявленського, П.Я.Гальперіна, С.У.Гончаренка, В.В.Давидова, Г.С.Костюка, І.Я.Лернера, А.К.Маркової, Н.О.Менчинської, В.О.Онищука, П.І.Підкасистого, І.П.Підласого, Н.Ф.Тализіної, Т.І.Шамової та інших.

Як бачимо, проблема формування знань була предметом багатьох наукових досліджень. Саме тому мета статті полягає в розкритті вкладу видатних представників науки у розвиток психолого-педагогічних основ формування знань, аналізі та узагальненні основних результатів досліджень з даної проблеми.

Відповідно до логіки досліджень психолого-педагогічних основ формування знань, що проводяться, розглянемо як у філософській, психологічній й педагогічній літературі визначається поняття "знання".

Літературні джерела з філософії [4, 16, 22] свідчать про неоднозначну інтерпретацію даної категорії. Поширеним є трактування поняття як: "відображення об'єктивних характеристик дійсності в свідомості людини" [22, с.199]. Психологи, зокрема Н.Ф. Тализіна [20], визначають знання як образи предметів, явищ матеріального світу, які ніколи не існують в голові людини поза якоюсь діяльністю, поза окремими діями [5, 8, 10, 15]. З точки зору педагогічних досліджень "знання – це перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення в мисленні людини у вигляді уявлень, понять, суджень і теорій" [21, с.212]. Т.О. Ільїна наголошує на тому, що знання є "...провідною ланкою в системі навчання, бо тільки знання сприяють виробленню свідомого користування уміннями і навичками" [11, с.222].

На сьогодні не існує єдиної класифікації знань. Це поясню-

ється великою різноманітністю чинників, що безпосередньо впливають на їх формування. За класифікацією Ю.К.Бабанського, знання поділяються на: теоретичні, які складають зміст навчального предмету та фактичні, які роз'яснюють, конкретизують певні теоретичні положення [3]. Б.Д.Комісаров класифікує знання на: теоретичні – розкривають сутність процесів та явищ і є основою наук та емпіричні – фіксують факти і не впливають безпосередньо на формування наукового світогляду [13].

Формами теоретичних знань є ідея, теорія, поняття [17]. Організація навчального процесу, на основі провідних ідей, сприяє кращому засвоєнню знань. Базовими компонентами змісту навчальних предметів є факти, поняття, закони, доказані наукою. Вищою формою вираження наукового знання є теорія. Теорія дає систематично розроблену, впорядковану певним чином сукупність поглядів науки, які належать до тієї чи іншої предметної галузі [22, с.227]. Б.Д. Комісаровим наукова теорія визначається як "концентрат знань, єднальна ланка між методологією, світоглядом, картиною світу і практикою" [13, с.42]. Зміст теорії виражається у наукових поняттях. Поняття є особливою формою наукових знань [1,2]. Формування теоретичних знань та наукового світогляду відбувається на основі понять, які характеризуються різним ступенем узагальнення та співвідношенням з іншими поняттями.

Окремою формою наукових знань є факти. Вони характеризують наукові дані і є підґрунтям подальшої теоретичної діяльності, які охарактеризовані в працях дидактів [6, 7, 19]. Важливою є роль кожної з наведених форм наукового знання у змісті навчальних предметів, зокрема – реальні та наукові факти, які формують відповідні вміння та навички. Основні поняття забезпечують свідоме розуміння змісту навчального предмету. Основні закони виражають зв'язки та відношення між явищами і об'єктами дійсності. Теорії визначають систему методів пояснення та прогнозування явищ певної галузі знань. Методологічні знання містять знання способів наукової діяльності, методів пізнання. Оцінні знання – це знання про норми відношення до існуючих суспільних явищ.

Аналіз літературних джерел з філософії, психології та педагогіки дає змогу зробити такі узагальнення: категорія "знання" є загальнонауковою; важливою рисою знань є відображення результату об'єктивного пізнання; чітка структура змісту та обсягу знань є важливою передумовою ефективного навчання. Формування та засвоєння знань передбачає обов'язкове застосування законів і принципів психології та дидактики. Засвоєння знань відбувається в процесі навчальної діяльності. З позиції психологів, процес засвоєння знань відбувається поетапно, що передбачає набуття суб'єктом навчання дій, понять та форм поведінки, вироблених суспільством. Основу засвоєння знань становлять такі процеси мислення: аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, конкретизація, генералізація. Засвоєння теоретичних знань забезпечує чітка, добре продумана логічна структура інформації, а

також розумове відтворення процесів становлення абстракцій і понять, моделей взаємозв'язку абстракцій з емпіричним матеріалом [10, 20]. До оволодіння знаннями спонукає мотивація, яка є як пізнавальна, що викликає бажання дізнатися більше, так і мотивація досягнень, яка пов'язана із бажанням проявити, показати себе. В мотиваційній сфері переважаюча роль належить пізнавальному інтересу. У процесі засвоєння знань має значення процес запам'ятовування матеріалу. Його ефективність визначається рівнем розвитку пам'яті суб'єкта навчання. Основні етапи засвоєння навчальної інформації полягають у сприйнятті, концентрації, запам'ятовуванні, повторенні, забуванні та пригадуванні матеріалу. Успішному засвоєнню знань сприяє усвідомлення суб'єктами навчання ролі теоретичних знань.

Суттєву роль для якісного формування знань відіграють методи індукції, дедукції, синтезу, аналізу, узагальненню [19], а також теорія розвивального навчання Л.В. Занкова. Суть її полягає у чіткому розмежуванні цілісного об'єкту або явища, що вивчається, на окремі складові, на основі принципів цілісності та системності [8]. Деякі автори у формуванні знань відводять особливу роль встановленню міжпредметних зв'язків, наголошуючи, що вони є основою розуміння основних положень навчальної дисципліни. Це сприяє вдосконаленню процесу засвоєння, систематизації та розширенню набутих знань, активізує пізнавальну діяльність суб'єкта навчання [9]. Процес набуття та засвоєння знань є тривалим, складним та поетапним і включає: сприйняття, осмислення, усвідомлення, запам'ятовування, застосування набутих знань в практичній діяльності. В.Д. Давидов і А.К. Маркова виділяють такі стадії формування знань: 1) орієнтація в ситуації завдання, розв'язання якого вимагає нових понять; 2) оволодіння зразком такого перетворення матеріалу, яке виявляє в ньому відношення, що слугить загальною основою розв'язання завдання даного виду; 3) фіксація цього відношення в предметній чи знаковій моделі, що дає можливість вивчити його властивості в чистому вигляді; 4) виявлення таких властивостей виділеного відношення, завдяки яким можна вивести умови і способи розв'язання вихідного завдання [14].

Важливе місце у формуванні знань дидактами та методистами відводиться також оптимальному поєднанню форм навчання. При цьому навчальні дії суб'єкта навчання, залежно від функцій формування знань, поділяють на специфічні та загальнологічні. І.П. Підласий виокремив основні генеральні чинники, що комплексно впливають на продуктивність знань. Це, зокрема: навчальний матеріал; організаційно-педагогічний вплив; здатність суб'єкта до навчальної діяльності; час, який відводиться на формування

знань [18]. М.П. Гузик акцентує увагу на принципі укрупнення дидактичних одиниць і згортанні знань з тією метою, щоб їх компактно передати [12]. Вітчизняний дидакт В.О. Онищук, досліджуючи організаційно-педагогічний вплив на формування знань, визначає такі види діяльності із засвоєння знань: загально-навчальна, пізнавальна, творча, самоорганізуюча. Це – сприйняття, осмислення, використання методів, засобів та прийомів, запам'ятовування нового, розв'язування тренувальних вправ, робота з підручником [7]. І.П. Підласий звертає увагу, що методи навчання "повинні бути такими, щоб зменшувати труднощі пізнання, робити навчання посильним і доступним", рекомендує раціонально використовувати навчальний час [18, с.17].

Аналіз психолого-педагогічної та дидактичної літератури дозволяє зробити такі узагальнення: 1) формування знань – це довготривалий процес, який поєднує сумісну діяльність педагога та суб'єкта навчання, передбачає оволодіння необхідними прийомомислення, дотримання психолого-педагогічних положень у процесі організації навчальної діяльності суб'єкта; 2) успішне формування знань відбувається у разі створення сприятливих умов для їх поступового розвитку в процесі пізнання і залежить від наступних генеральних чинників: навчального матеріалу, організаційно-педагогічного впливу, здатності суб'єкта до навчання, часу, відведеного на засвоєння знань; 3) формування знань має свої особливості, які пов'язані із специфікою, змістом та їх місцем у цілісній системі.

Таким чином, психолого-педагогічні дослідження вчених показали, що успішно засвоювати знання можна, якщо розвивати у суб'єктів навчання аналітичне мислення, навчити їх виділяти істотне в навчальному матеріалі, порівнювати, робити узагальнення, доводити окремі положення, оцінювати явища і події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Висновки. Узагальнення результатів досліджень показує, що розвиток особистості, оновлення її світоглядних та ціннісних орієнтирів певною мірою зумовлюється різноманітністю чинників, які впливають на їх формування протягом життя. Категорія «знання» є загальнонауковою. Вона відображає результат об'єктивного пізнання, чітку структуру змісту та обсягу знань, що є передумовою ефективного навчання. На продуктивності знань позначаються: навчальний матеріал, організаційно-педагогічний вплив, здатність до навчальної діяльності та час, відведений на засвоєння знань. Успішне формування знань відбувається за належних умов для їх поступового розвитку в процесі пізнання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні проблеми методологічних засад формування знань.

Література та джерела

1. Анастасова Л.П. Развитие общебиологических понятий в школах взрослых / Анастасова Л.П., Казакова О.В., Короткова Л.С. – М.: Просвещение, 1967. – 120 с.
2. Андреев И.Д. Теория как форма организации научного знания / И.Д.Андреев. – М.: Наука, 1989. – 303 с.
3. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды / Ю.К.Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
4. Вернадский В.И. Труды по философии естествознания / В.И.Вернадский [отв. ред. Симаков и др.] – М.: Наука, 2000. – 504 с.
5. Гальперин П.Я. Введение в психологию: [учеб. пособие для студ. вузов,] / П.Я.Гальперин. – М.: Книж. дом "Университет"; Ростов на Дону: Феникс, 1999. – 332 с.
6. Данилов М.О. Дидактика: проблемы методологии педагогики и методики исследования / М.О.Данилов. – М.: Педагогика, 1972. – 350 с.
7. Дидактика современной школы: [пособие для учителя / под ред. В.А. Онищука]. – К.: Рад. школа, 1987. – 351 с.
8. Занков Л.В. Избранные психологические труды / Л.В.Занков. – М.: Педагогика, 1990. – 424 с.
9. Зверев И.Д. Взаимная связь учебных предметов / И.Д.Зверев – М.: Знание, 1977. – 64 с.
10. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / И.А.Зимняя – Ростов на Дону: Феникс, 1997. – 480 с.
11. Ильина Т.А. Педагогика: курс лекций / Т.А.Ильина – М.: Просвещение, 1984. – 496 с.
12. Комбінована система М.П. Гузика в контексті навчання дітей історії: загально-дидактичний і методичний аспекти. – К.: Плеяда, 2005. – 152 с.
13. Комиссаров Б.Д. Методологические проблемы школьного биологического образования / Б.Д.Комиссаров – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
14. Концепция учебной деятельности / Давыдов В.В., Маркова А.К. // Вопросы психологии. – 1981. – № 6. – С. 13-27.
15. Крутецкий В.А. Психология / В.А.Крутецкий – М.: Просвещение, 1986. – 335 с.
16. Надольний І.Ф. Філософія / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.
17. Педагогика: [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. В.А. Сластенина]. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
18. Підласий І.П. Продуктивна педагогіка / І.П.Підласий – М.: Нар. образование, 2003. – 496 с.
19. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики / М.Н.Скаткин – М.: Педагогика, 1984. – 95 с.
20. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н.Ф.Талызина – М.: МГУ, 1975. – 343 с.
21. Український педагогічний словник / [авт.-уклад. С.У. Гончаренко]. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
22. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки: Учебник / Е.В. Ушаков. – М.: Экзамен, 2005. – 528 с.

Психолого-педагогические основы формирования знаний, рассмотрены в статье определяют направления и требования к улучшению знаний личности. Систематизированы литературные данные о психологических и педагогических основах формирования знаний. Охарактеризованы основные понятия исследования. Определено, что успешное формирование знаний

предполагает овладение необходимыми приемами мышления. Соблюдение психолого-педагогических положений в обучении происходит при наличии благоприятных условий для их постепенного развития в процессе познания.

Ключевые слова: психология, педагогика, знания, формирование, усвоение знаний.

Psychological and pedagogical fundamentals for the development of knowledge have been discussed in the article as well as trends and requirements to improve the knowledge of an individual. The literary data on psychological and pedagogical foundations of knowledge have been analysed. The basic concepts of the study have been characterized. The successful creation of knowledge involves mastering of the essential techniques of thinking. Compliance with the provisions of psycho-educational learning takes place in the presence of favorable conditions for their gradual development in cognition .

Key words: psychology, education, knowledge creation, learning